

Patryk Chmielarz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

chmielarzp13@gmail.com

ZAGROŻENIA CYWILIZACYJNE POWIĄZANE Z KRYZYSEM MIGRACYJNYM NA GRANICY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

ABSTRACT: Civilization Threats Related to the Migration Crisis on the Border of the Republic of Poland

The article is devoted to the analysis of civilization threats resulting from the migration crisis on the Polish-Belarusian border. It discusses the types of civilization threats occurring in this context. The basic principles of operation of asymmetric threats resulting from the current situation on the border of the Republic of Poland were presented. Individual threats were presented and compared with the possible effects of an inadequately resolved migration crisis. The legal appropriateness of actions in the context of the migration crisis was assessed by analyzing specific legal acts. The disadvantages of the current procedure were presented and the possibilities of introducing specific actions were considered in order to solve the current situation at the border of the Republic of Poland in the most favorable way possible.

Keywords: civilizational threats, migration crisis, Polish-Belarusian border, asymmetric threats, social threats

Słowa kluczowe: zagrożenia cywilizacyjne, kryzys migracyjny, granica polsko-białoruska, zagrożenia asymetryczne, zagrożenia społeczne

WPROWADZENIE

Zagrożenia cywilizacyjne stanowią zbiór teorii i koncepcji identyfikujących potencjalne ryzyka i niebezpieczeństwa, które mogą zagrażać przyszłemu istnieniu ludzkości lub znacząco zakłócić naszą cywilizację. Przymiotnik „cywilizacyjne” służy podkreśleniu globalnego charakteru tych zagrożeń; jednocześnie w obecnych czasach jest on związany z postępem technologicznym, zmianami środowiskowymi oraz – co szczególnie ważne w niniejszym artykule – konfliktami zbrojnymi. Mówiąc o zagrożeniach, konieczne jest także zdefiniowanie bezpieczeństwa samego w sobie, zagrożenie bowiem jest – ujmując w skrócie – jego zaburzeniem. Bezpieczeństwo określa się jako stan wolny od niepokoju, tworzący poczucie pewności, stan „bez pieczy” od łacińskiego *sine cura-securitas*¹. Inne definicje podają, że jest to stan dający poczucie pewności i gwarancję jego zachowania oraz szansę na doskonalenie². Bezpieczeństwo jest więc wartością cenioną przez ludzi niezwykle wysoko; powinniśmy potęgować nasze działania prowadzące zarówno do jego zwiększenia, jak i utrzymania. Zapewnienie bezpieczeństwa mieści się w katalogu podstawowych potrzeb i zadań każdego państwa³. Można wnioskować, że jednym z następstw procesów globalizacyjnych jest przemiana suwerenności państwowej w jej tradycyjnym rozumieniu⁴, co wyrażane jest na przykład w działaniach mających na celu znoszenie granic państwa narodowego.

Obecny stan rzeczy zakłada podział suwerenności państwa na zewnętrzną oraz wewnętrzną. Ta pierwsza, rozumiana poprzez stan państwa w kontekście relacji zewnętrznych, zawiera w sobie prawo do zaciągania zobowiązań, przede wszystkim na podstawie traktatów (*ius tractatum*)⁵. Suwerenność wewnętrzna obejmuje prawo do zarządzania relacjami wewnętrznymi państwa. W odniesieniu do globalizacji warto wspomnieć o otwartości rynków w aspekcie międzynarodowym, która niezaprzeczalnie ma swoje korzyści, jak np. wzrost gospodarczy, możliwy dostęp do tanich surowców, dywersyfikacja źródeł surowców, rozwój technologiczny i ogólnie rozumiany wzrost dobrobytu społeczeństwa. Jednakże w kontekście omawianych w tym artykule zagrożeń cywilizacyjnych powinniśmy pamiętać o wyzwaniach dla zapewnienia bezpieczeństwa, jakie niesie za sobą otwarcie rynków oraz globalizacja. Istnieje ryzyko nadmiernego uzależnienia od importu – uzależnienie od importu oraz eksportu dóbr będące wynikiem użytkowania obcej technologii stanowi jedną z trudniejszych do pokonania barier oczekiwanego dynamicznego rozwoju krajowych innowacyjnych przedsięwzięć⁶.

¹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Toruń 2005, s. 33.

² A. Dawidowicz i in., *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008, s. 14.

³ Z. Ciekanski, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2010, s. 27-46.

⁴ Zob. K. Cichos, *Suwerenność państwa*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie, polityce i prawie*, red. A. Poglódek, B. Szmulik, R. Zenderowski, Warszawa 2022, s. 120.

⁵ L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 123.

⁶ Zob. B. Michalski, *Zależność importowa Polski w grupach low-tech, mid-tech i high-tech / Poland's Import Dependency in Low-Tech, Mid-Tech and High-Tech Product Clusters*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 523, s. 254-264.

Powyższe implikuje konieczność reorganizacji polityki przyciągania zagranicznych inwestycji, w celu dostosowania jej do aktualnej wiedzy oraz doświadczeń⁷. Konieczne jest także regulowanie sytuacji szeroko rozumianej płynności na granicach w celu zachowania kontroli oraz bezpieczeństwa narodowego. Płynność rynków może więc potęgować zagrożenia, a niewątpliwym mankamentem globalizacji jest brak wytworzenia skutecznych mechanizmów potrzebnych do zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa państw narodowych⁸. Obecna sytuacja na granicy polsko-białoruskiej oraz kryzys migracyjny stanowią zagrożenie dla zachowania bezpieczeństwa. W celu przeciwdziałania ich możliwym skutkom oraz aby wprowadzić działania zapobiegawcze podobnym sytuacji w przyszłości, powinniśmy przeprowadzić analizę zagrożeń cywilizacyjnych występujących w związku z aktualną sytuacją na granicy, co jest postulatem *de lege ferenda*.

Tezę niniejszego artykułu stanowi zatem stwierdzenie, że kryzys migracyjny stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego oraz międzynarodowego ze względu na szeroko występujące, powiązane z nim zagrożenia cywilizacyjne, przez co konieczne jest udoskonalenie regulacji prawnych w tym zakresie. Przedstawiona teza zostanie poddana analizie potwierdzającej poprzez użycie: metodologii przeglądu systematycznego z zakresu bezpieczeństwa, zagrożeń cywilizacyjnych oraz regulacji prawnych odnoszących się do granic państwowych, a także metodologii analizy wad oraz zagrożeń wynikających z obecnej sytuacji.

KLASYFIKACJA ZAGROŻEŃ CYWILIZACYJNYCH W KONTEKŚCIE KRYZYSU MIGRACYJNEGO

Klasycznie do zagrożeń cywilizacyjnych zaliczane są m.in.: broń jądrowa, zmiany klimatyczne (w tym globalne ocieplenie), postęp w dziedzinie biotechnologii (w tym możliwości związane z bioterroryzmem), rozwój sztucznej inteligencji (zwłaszcza w kwestii możliwego zastosowania w działaniach wojennych), katastrofy naturalne, zagrożenia technologiczne (w tym cyberataki), utrata bioróżnorodności, pandemie, konflikty międzynarodowe oraz zbrojne, zagrożenia społeczne (konflikty i podziały społeczne, wzrost nierówności oraz łamanie praw człowieka) oraz choroby cywilizacyjne. Łatwo wyciągnąć wniosek, że powyższe zagrożenia są ze sobą powiązane i często stanowią składową łańcucha przyczynowo-skutkowego prowadzącego do zaburzenia nadrzędnej wartości, jaką jest bezpieczeństwo. Żeby przeciwdziałać negatywnym efektom tych procesów, powinniśmy prowadzić sprawną politykę międzynarodową oraz udoskonalać regulacje prawne w zakresie prawa międzynarodowego i wewnętrznego. W niniejszym artykule rozważania skoncentrowano na zagrożeniu związanym z konfliktami

⁷ M. Gorynia i in., *Efekty zewnętrzne bezpośrednich inwestycji zagranicznych – aspekty teoretyczne i wyniki badań empirycznych*, „Ekonomista” 2006, nr 2.

⁸ J. Tymanowski, *Aksjologiczne uwarunkowania w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2011, nr 1, s. 191-192.

międzynarodowymi oraz zbrojnymi, zagrożeniami technologicznymi, pandemiemi oraz zagrożeniami społecznymi.

W kontekście kryzysu migracyjnego konieczne jest wyjaśnienie samego pojęcia migracji. Migracja to przemieszczanie się osoby lub grupy osób przez granicę międzynarodową lub w obrębie państwa, przy czym ruch ludności jest niezależny od odległości, przyczyn, uczestników, rodzaju przemieszczania⁹.

We współczesnym świecie rola zagrożeń asymetrycznych w konfliktach zbrojnych stale wzrasta¹⁰. Jacek Lasota definiuje asymetryczność w wymiarze militarnym jako zjawisko występujące wtedy, gdy *działanie jednej ze stron nie jest adekwatne do standardowego lub proceduralnego działania strony drugiej*¹¹.

Inni badacze podkreślają jednak brak uczciwości jako cechę charakterystyczną działań asymetrycznych, co przejawia się poprzez używanie walki informacyjnej oraz walki w sferze informacji publicznej¹². Demokratyczny charakter państwa może być słabym punktem i stanowić miejsce uderzenia strony inicjującej konflikt, ponieważ prawo funkcjonujące w takich państwach niejako gwarantuje prawa i wolności obywatelskie¹³. Działania te łączą w sobie zagrożenia z dziedziny konfliktów międzynarodowych oraz konfliktów społecznych ze względu na wykorzystanie humanitaryzmu. Wspomnianym już wcześniej „słabym punktem” jest postrzeganie migrantów jako osób potrzebujących pomocy, przy czym pomija się możliwość stanowienia przez nich zagrożenia. Słuszność niesienia pomocy nie może zatem być jedynym aspektem brany pod uwagę przy omawianiu kryzysu migracyjnego. Powinniśmy znaleźć złoty środek w naszych działaniach, który umożliwiłby niesienie pomocy osobom potrzebującym, nie narażając się na poddanie się elementowi wojny informacyjnej, co mogłoby się przełożyć na powstanie poważnego zagrożenia społecznego wyrażanego poprzez łamanie praw człowieka, szerzenie nierówności społecznych oraz zwiększanie podziałów w społeczeństwie. To ostatnie może być potęgowane poprzez nadużywanie oskarżeń o rasizm czy ksenofobię¹⁴. Jak widać na rysunku 1, podstawą piramidy nienawiści jest występowanie szeroko rozumianych uprzedzeń, które następnie mogą się przeradzać w o wiele gorsze w skutkach indywidualne akty przemocy, w tym dyskryminację, a nawet ludobójstwo wynikające z istniejących wcześniej uprzedzeń.

Ze względu na to kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej jest niekwestionowanym zagrożeniem dla zachowania bezpieczeństwa.

⁹ Zob. International Organization for Migration, *Glossary on Migration*, 2nd Edition, nr 25, Genewa 2011, s. 62-63.

¹⁰ W. Repetowicz, *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, 2018, „Wiedza Obronna”, t. 262-263, nr 1-2, s. 1.

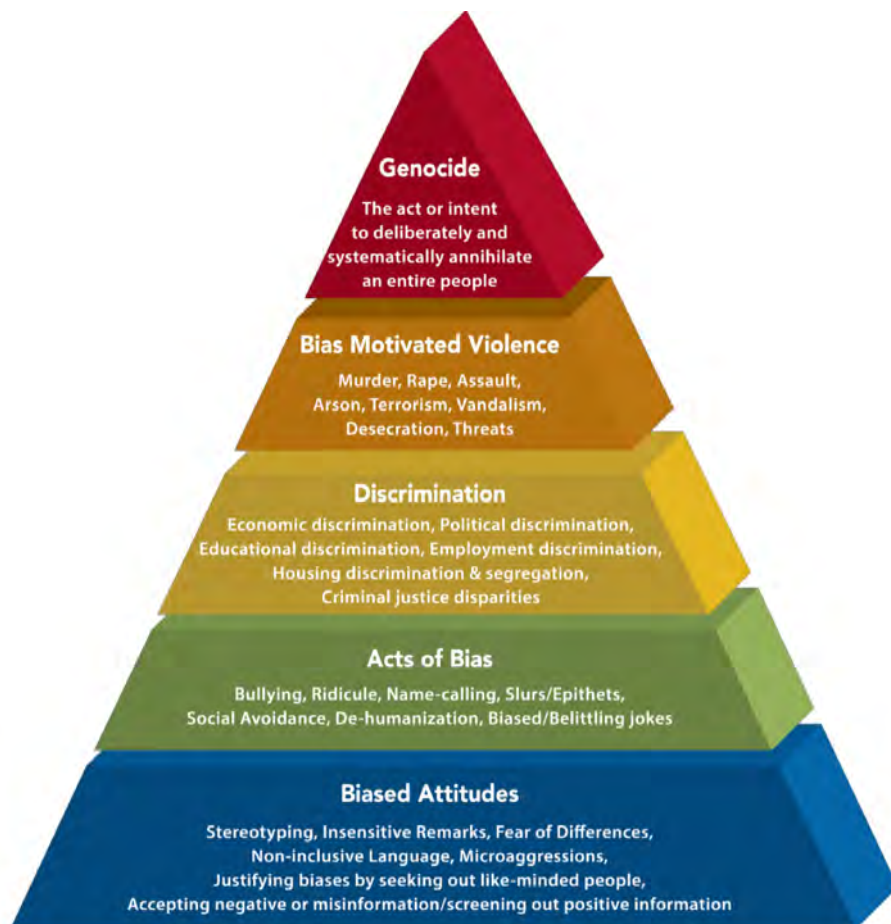
¹¹ J. Lasota, *Asymetria w walce zbrojnej*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa, 2014, s. 12.

¹² P. Gawliczek, J. Pawłowski, *Zagrożenia asymetryczne*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003, s. 11.

¹³ Tamże, s. 50.

¹⁴ Zob. W. Repetowicz, *Broń „D” ...*, s. 118.

Rys. 1. Piramida nienawiści

Źródło: *Pyramid of Hate*, ADL, [online] <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/pyramid-of-hate.pdf>, 20 X 2023.

Legenda:

Genocide – Ludobójstwo

The act or intent to deliberately and systematically annihilate an entire people – Akt lub zamiar celowego i systematycznego wyniszczenia całej grupy ludzi

Bias Motivated Violence – Przemoc motywowana uprzedzeniami

Murder – Morderstwo

Rape – Gwałt

Assault – Napad

Arson – Podpalenie

Terrorism – Terroryzm

Vandalism – Wandalizm

Desecration – Świątokradztwo

Threats – Groźby

Discrimination – Dyskryminacja
Economic discrimination – Dyskryminacja ekonomiczna
Political discrimination – Dyskryminacja polityczna
Educational discrimination – Dyskryminacja edukacyjna
Employment discrimination – Dyskryminacja w zatrudnieniu
Housing discrimination & segregation – Dyskryminacja mieszkaniowa i segregacyjna
Criminal justice disparities – Nierówność w wymiarze sprawiedliwości
Acts of Bias – Akty uprzedzeń
Bullying – Prześladowanie
Ridicule – Ośmieszanie
Name-calling – Wyzywanie
Slurs/Epithets – Obelgi
Social Avoidance – Unikanie społeczne
Dehumanization – Dehumanizacja
Biased/Belittling jokes – Uprzedzone/Poniżające żarty
Biased Attitudes – Podstawy uprzedzeń
Stereotyping – Stereotypy
Insensitive Remarks – Niewrażliwe komentarze
Fear of Differences – Lęk przed różnicami
Non-inclusive Language – Niewłączający język
Justifying biases by seeking out like minded people – Usprawiedliwienie uprzedzeń przez kontakt z podobnie myślącymi osobami
Accepting negative or misinformation/screening put positive information – Akceptowanie negatywnych informacji lub ignorowanie pozytywnych informacji

Człowiek może być nosicielem różnych chorób zakaźnych, a to sprawia, że migracje skutkują nawrotem starych lub rozprzestrzenianiem się nowych, nieznanych w danym kraju chorób¹⁵. Obok globalizacji także międzykontynentalne migracje sprzyjają przenoszeniu patogenów¹⁶. Ze względu na kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej warto zwrócić uwagę na fakt, że migranci pochodzący z Afryki oraz krajów Bliższego Wschodu mogą być wektorem chorób występujących na całym świecie, ale także chorób, które w warunkach standardowych nie występowały lub nie występują obecnie na terenie Polski ze względu na ich wcześniejsze zwalczanie (czego przykładem jest malaria, błonica, cholera, polio, wirusowe zapalenie wątroby typu A, B, C). Stopień wyszczepienia migrantów jest niższy niż stopień wyszczepienia populacji Polski, co może sprzyjać rozprzestrzenianiu się chorób występujących w Polsce, a także powstawaniu nowych ognisk chorób zakaźnych obecnie w Polsce niewystępujących lub występujących sporadycznie.

Za przykład może posłużyć błonica, która przed wprowadzeniem w 1954 roku masowych szczepień w Polsce była przyczyną częstych epidemii, przy czym w latach 50. XX wieku w Polsce zarejestrowano ok. 40 000 zachorowań i 3000 zgonów rocznie. Obecnie w Polsce nie rejestruje się przypadków błonicy, ale nadal występuje ona na świecie, o czym świadczą dane Światowej Organizacji Zdrowia z 2016 roku, gdzie

¹⁵ J. Szydłowski, D. Wilk, J. Wendt, *Wpływ migracji na rozprzestrzenianie się chorób na przykładzie Niemiec*, „Zeszyty Naukowe – Politechnika Śląska. Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 126, s. 197-208.

¹⁶ J.R. Rey, *Enfermedades infecciosas emergentes*, Gainesville 2007.

odnotowano 7097 przypadków tej choroby, a terenami endemicznego występowania błonicy są kraje Azji Południowo-Wschodniej, Południowego Pacyfiku, Bliskiego Wschodu, Afryki, Europy Wschodniej, a także Ameryki Środkowej¹⁷. Na wykresie 1 przedstawiono występowanie wybranych chorób w Niemczech w latach 2012-2015, przy czym konieczne jest zwrócenie uwagi na fakt, że wzrost zachorowań pokrywał się ze wzrostem salda migracji w tamtych latach. Istnieje więc zwiększone ryzyko wystąpienia pandemii lub epidemii związanej z nieodpowiednio rozwiązany kryzysem migracyjnym, co jest kolejnym zagrożeniem cywilizacyjnym.

Zgodnie z rozdziałem 1 art. 5 pkt 1 przepisów ogólnych ustawy o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi: *Osoby przebywające na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej są obowiązane na zasadach określonych w ustawie do:*

1) poddawania się:

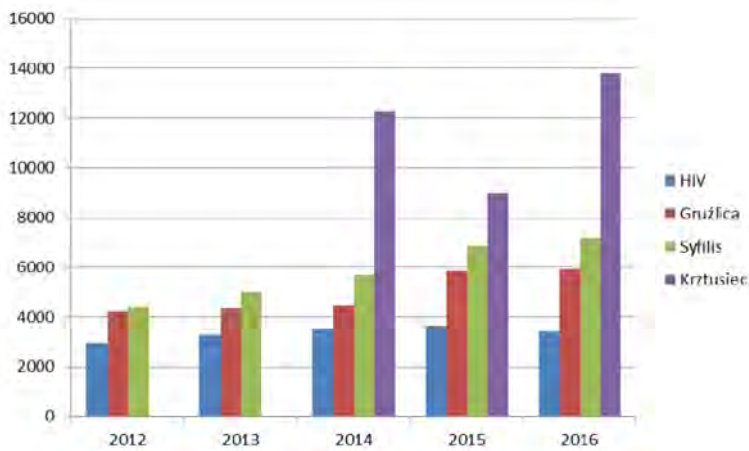
- a) zabiegom sanitarnym,*
- b) szczepieniom ochronnym,*
- c) poekspozycyjnemu profilaktycznemu stosowaniu leków,*
- d) badaniom sanitarno-epidemiologicznym, w tym również postępowaniu mającemu na celu pobranie lub dostarczenie materiału do tych badań,*
- e) nadzorowi epidemiologicznemu,*
- f) kwarantannie,*
- g) leczeniu,*
- h) hospitalizacji,*
- i) izolacji,*
- j) izolacji w warunkach domowych¹⁸.*

Stosowanie się do powyższego w przypadku szerzenia się chorób w wyniku kryzysu migracyjnego byłoby niebywale trudne do wyegzekwowania ze względu na bariery komunikacyjne, trudności prawne i społeczne, a także wysokie koszty przeprowadzenia procedur.

¹⁷ *Szczepionka przeciw błonicy*, [online] <https://szczepienia.pzh.gov.pl/szczepionki/blonica/>, 20 X 2023.

¹⁸ *Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1284.

Wykres 1. Występowanie wybranych chorób w Niemczech w latach 2012-2016

Źródło: J. Szydłowski, D. Wilk, J. Wendt, *Wpływ migracji...*, s. 201.

ANALIZA REGULACJI PRAWNYCH W KONTEKŚCIE KRYZYSU MIGRACYJNEGO NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ

Granicą Rzeczypospolitej Polskiej, zwaną dalej granicą państwową, jest powierzchnia pionowa, która przechodzi przez linię graniczną, oddziela terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozdziela również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi¹⁹. Pasem drogi granicznej jest obszar o szerokości 15 metrów, licząc w głąb kraju od linii granicy państwowej lub od brzegu wód granicznych albo brzegu morskiego²⁰. Jak można dalej przeczytać w niniejszej ustawie: *Na gruntach położonych w pasie drogi granicznej Straż Graniczna może wykonywać czynności związane z oznakowaniem i ochroną granicy państwowej oraz budową urządzeń służących tej ochronie. Właściciele lub użytkownicy tych gruntów są obowiązani do umożliwienia wykonywania tych czynności. Ponadto [z]e względów technicznych dopuszcza się budowanie urządzeń służących ochronie granicy państwowej także poza pasem drogi granicznej.* Oznacza to, że budowa muru na granicy polsko-białoruskiej miała swoje uzasadnienie prawne. W niniejszej ustawie widnieje także zapis w art. 14 ust. 1, że *[p]rzekraczanie granicy państwowej jest dozwolone na podstawie dokumentów uprawniających do jej przekroczenia oraz że [d]okumenty, o których mowa w ust. 1, określają odrębne przepisy, w tym umowy międzynarodowe, których Rzeczpospolita Polska jest stroną, lub przepisy prawa Unii Europejskiej*²¹.

¹⁹ Ustawa z dnia 12 października 1990 o ochronie granicy państwowej, t.j. Dz.U. 2022, poz. 295.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej stanowi więc wyzwanie dla władz Rzeczypospolitej Polskiej. Teoretycznie, analizując ustawę, działania władz mające na celu zaprzestanie przekraczania granicy przez migrantów są właściwe ze względu na treść powyższej ustawy oraz znajdują swoje uzasadnienie w kontekście przeciwdziałania wystąpieniu zagrożeniom cywilizacyjnym oraz ich następstwom. Nie można jednak zapominać o moralnym wymiarze przeprowadzanych działań, których następstwem – mimo stosowania prawnie dopuszczalnych rozwiązań – może być narastanie podziałów społecznych. Wynikają one z tego, że część społeczeństwa jest oburzona niehumanitarnym traktowaniem migrantów, a część popiera radykalne działania na granicy. Sytuacja ta jest niezaprzeczalnie elementem wojny hybrydowej dążącej do osiągnięcia celu politycznego, którym jest destabilizacja szeroko rozumianego bezpieczeństwa w Polsce.

PODSUMOWANIE

Zagrożenia cywilizacyjne związane z kryzysem migracyjnym na granicy Rzeczypospolitej Polskiej to istotny temat, który wywołuje liczne dyskusje i obawy. Jako członek Unii Europejskiej Polska znalazła się w centrum uwagi, gdy stała się celem i krajem tranzytowym dla licznych migrantów szukających lepszych perspektyw życiowych. W ostatnich latach obserwuje się znaczący wzrost liczby prób nielegalnego przekraczania granicy polskiej, co stawia przed Polską wyzwania związane z zarządzaniem tym kryzysem. Długotrwały kryzys migracyjny ma miejsce nie tylko na wschodniej granicy Polski, ale także na granicach innych krajów Unii Europejskiej.

Polska jest jednym z kluczowych miejsc, wykorzystywanych przez migrantów, którzy próbując przedostać się na Zachód. Ta sytuacja sprawia, że Polska musi stawić czoła szczególnym trudnościom w zakresie kontroli granicznej, zarządzania migracją i zapewnienia bezpieczeństwa. Kryzys migracyjny wywołuje napięcia międzynarodowe, zwłaszcza w stosunkach Polski z Białorusią. Polska oskarża Białoruś o podsycanie kryzysu, co stwarza napięcia dyplomatyczne i potencjalne ryzyko konfliktu na granicy wschodniej.

Warto również zauważyć, że kryzys migracyjny na granicy wiąże się z kwestiami humanitarnymi. Warunki życia migrantów na granicy, opieka medyczna, dostęp do żywności i schronienia to wyzwania, które Polska musi skutecznie rozwiązać, z poszanowaniem praw człowieka. Sytuacja ta jest również wykorzystywana przez liczne ugrupowania polskiej i międzynarodowej sceny politycznej do zdobycia poparcia społecznego lub osiągnięcia politycznych celów. Podsumowując, zagrożenia cywilizacyjne związane z kryzysem migracyjnym na granicy Polski to trudne wyzwanie, które wymaga kompleksowego podejścia i współpracy międzynarodowej. Warto dążyć do rozwiązania tego problemu, biorąc pod uwagę zarówno bezpieczeństwo narodowe, jak i kwestie humanitarne oraz prawa człowieka.

BIBLIOGRAFIA

Wykaz aktów prawnych

Ustawy

Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1284.

Ustawa z dnia 12 października 1990 o ochronie granicy państwowej, t.j. Dz.U. 2022, poz. 295.

Wydawnictwa zwarte

Cichos K., *Suwerenność państwa*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie, polityce i prawie*, red. A. Pogłódek, B. Szmulik, R. Zenderowski, Warszawa 2022, s. 119-134.

Ciekankowski Z., *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2010, s. 27-46.

Dawidowicz A. i in., *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008.

Gawliczek P., Pawłowski J., *Zagrożenia asymetryczne*, Warszawa 2003.

Lasota J., *Asymetria w walce zbrojnej*, Warszawa, 2014.

Zięba R., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Toruń 2005.

Publikacje

Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958.

Gorynia M. i in., *Efekty zewnętrzne bezpośrednich inwestycji zagranicznych – aspekty teoretyczne i wyniki badań empirycznych*, „Ekonomista” 2006, nr 2, s. 185-204.

International Organization for Migration, *Glossary on Migration*, 2nd Edition, nr 25, Genewa 2011.

Michalski B., *Zależność importowa Polski w grupach low-tech, mid-tech i high-tech / Poland's Import Dependency in Low-Tech, Mid-Tech and High-Tech Product Clusters*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 523, s. 254-264, <https://doi.org/10.15611/pn.2018.523.21>.

Repetowicz W., *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, „Wiedza Obronna” 2018, wydanie podwójne, t. 262-263, nr 1-2, s. 107-125, <https://doi.org/10.34752/rsk1-vv20>.

Rey J.R., *Enfermedades infecciosas emergentes*, Gainesville 2007.

Szydłowski J., Wilk D., Wendt J., *Wpływ migracji na rozprzestrzenianie się chorób na przykładzie Niemiec*, „Zeszyty Naukowe – Politechnika Śląska. Organizacja i Zarządzanie” 2018, z. 126, s. 197-208.

Tymanowski J., *Aksjologiczne uwarunkowania w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2011, nr 1, s. 191-223, <https://doi.org/10.37055/sbn/129731>.

Strony internetowe

Szczepionka przeciw błonicy, [online] <https://szczepienia.pzh.gov.pl/szczepionki/blonica/>.

Patryk CHMIELARZ – doktor nauk społecznych, ukończył studia prawnicze w Instytucie Prawa, Ekonomii i Administracji Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki kryptowalut, blockchaina, defi, prawa cywilnego, bezpieczeństwa energetycznego, OZE oraz prawa nowych technologii.